

Tertium datur

*Írások Krausz Tamás
70. születésnapjára*

Книги по русистике XLIV.

Rusisztikai Könyvek XLIV.

Tertium datur

Írások Krausz Tamás

70. születésnapjára

Szerkesztette:
JUHÁSZ JÓZSEF ÉS SZVÁK GYULA

Olvasószerkesztő:
GYÖRGY LÁSZLÓ

A szerkesztők munkatársa:
SZANISZLÓ ORSOLYA

TARTALOMJEGYZÉK

SZVÁK GYULA:	
Egy hajóban. Krausz Tamás jubileumára	9
JUHÁSZ JÓZSEF:	
Tertium datur. A szerkesztő megjegyzése.....	13
Tabula gratulatoria	15
ÍRÁSOK A RÉGI OROSZORSZÁGRÓL	
FILIPPOV SZERGEJ:	
Pjotr Arkagyjevics Sztolipin és az orosz konzervatívok	18
BEBESI GYÖRGY:	
A terror második nemzedéke, avagy az agrárszocialista forradalom pártja?	
Az eszerek az első forradalom végéig	29
SZANISZLÓ ORSOLYA:	
Egy népművelő nő a forradalmi Oroszországban	40
ÍRÁSOK A SZOVJETUNIÓRÓL	
MAJOROS ISTVÁN:	
Az októberi orosz forradalom első napjai. Louis de Robien naplója.....	52
SZILÁGYI ÁKOS:	
Az orosz forradalom öngyilkosai.	
Öngyilkossági hullám az 1920-as években.....	61
SZABÓ VIKTOR:	
A földrajzinév-adás koncepciójának változásai az októberi forradalom után (Jekatyerinburg közterületnevei alapján)	72
HAVAS FERENC:	
Polivanov és Marr	85
PETER PASTOR:	
A szovjet represszió magyar kommunista áldozatai a húszas és harmincas években	94
SZÉKELY GÁBOR:	
Moszkva, 1939. augusztus 23. és T. G. G. Heywood tábornok	107

VARGA BEÁTA:	
Az autonómiától az önállóságig.	
Kísérletek az ukrán államiség megteremtésére	118
GYÓNI GÁBOR:	
Ukrajna a Szovjetunióban, 1945–1991	130
KEMÉNY LÁSZLÓ:	
Gondolatok az oroszországi kapitalizmus „politikai burkáról”	143
ÍRÁSOK MAGYARORSZÁGRÓL	
SUSAN ZIMMERMANN:	
“Kelt Levelem 1908dik Június 1ső napján	
Tiszteletel Svimmer Róza társnőnek”	
On a letter written by Sára Rokon Tóth, Mrs. István Bordás,	
agrarian worker in Balmazújváros	154
HUBAI LÁSZLÓ:	
Károlyi Mihály és a nemzetközi helyzet 1918–19 fordulóján	167
JAKAB ÁTTILA:	
Az 1920-as numerus clausus törvény társadalmi előkészítése	177
SIPOS BALÁZS:	
Nők és férfiak a halálbüntetés ellen.	
Statárium és tiltakozó akciók Magyarországon 1931–1932-ben	186
IZSÁK LAJOS:	
Magyarország és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945–1947	197
VARGA ZSUZSANNA:	
Új megközelítéssel a szocialista mezőgazdaság történetéhez	203
GÁSPÁR ROLAND:	
Változó alkoholfogyasztási szokások és azok következményei	
a Kádár-korszakban	214
MEZEI BÁLINT:	
Eurokommunizmus és szociáldemokrácia választóján.	
Olasz kommunisták, az MSZMP és 1956 öröksége a ’80-as években	227
BORSI-KÁLMÁN BÉLA:	
Titkosszolgák és célszemélyek, futballmezben – és anélkül	238
ÍRÁSOK MAGYAROKRÓL, OROSZOKRÓL	
V. MOLNÁR LÁSZLÓ:	
Fjodor Glinka itineráriuma Észak-Magyarországról (1806).	
A korabeli Felvidék egy orosz katonatiszt szemével	250
KOLONTÁRI ÁTTILA:	
Epizód a magyarországi orosz fehéremigráció életéből	259
FÓRIS ÁKOS:	
Szovjet állampolgárok a magyar hadbíróságok előtt.	271

FARKAS ÁDÁM:	
„A Párttal, a kultúrával egy az utunk...”	
A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1945. június–1946. július	280
ÍRÁSOK KÖZÉP-KELET-EURÓPÁRÓL	
KURDI KRISZTINA:	
A nagy utazás. A Bund archívum hányattatásai	292
HALÁSZ IVÁN:	
Nemzeti forradalom a rendzavarás elkerülése érdekében?	
A csehszlovák állam kikiáltása 1918. október 28-án	
és a kontinuitás kérdése	303
GYÖRGY LÁSZLÓ:	
Karel Kramář és az orosz kártya	314
BENEDEK GÁBOR:	
Tehénpásztorból filmszillag. Luis Trenker 1945 előtti pályája	323
HISTORIOGRÁFIAI ÍRÁSOK	
BARTHA ESZTER:	
„Szocializmus vagy barbárság” – Krausz Tamás	
és a marxista elmélet-történet a jelenkori Kelet-Európában	336
SZVÁK GYULA:	
Szilánkok. Vitáink – egymással, egymásért	348
KÖVÉR GYÖRGY:	
Látogatás Vlagyimir Turoknál	359
JUHÁSZ JÓZSEF:	
A jugoszláv dezintegráció baloldali narratívája	372
MAKAI JÁNOS:	
A 20. századi történettudomány Kijev 1169. évi tragédiájáról	381
PAUL LE BLANC:	
Defining democracy	392
ÍRÁSOK A „KOMMUNIZMUSRÓL”	
GERŐ ANDRÁS:	
Nyolc szelvényzet a kommunizmushoz	402
TÜTŐ LÁSZLÓ:	
Halál Párt – Élet Párt. Tézisek	413
SZIGETI PÉTER:	
Szabad kommentárok Krausz Tamásnak	
(József Attila 85 évvel ezelőtti írása kapcsán)	425
BALOGH ANDRÁS:	
Kommunisták és a nemzeti kérdés (Vietnámi tanulságok)	434
A kötet szerzői	441
Ruszsztikai Könyvek	445

FORRÁSOK

ГАРФ – Государственный Архив Российской Федерации (Москва)
 HL – Hadtörténeti Levéltár
 MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár
8 Órai Újság, 1925.
Esti Kurír, 1925.
Magyarság, 1932.
Pesti Napló, 1925.
Szózat, 1925.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Годин В. И. 2007: *Русское военное зарубежье в XX веке*. Архангельск, Издательство «Соати»
 Kolontári A. 2015: *Alekszej von Lampe, Vrangél báró katonai képviselője Magyarországon*. Pécs.
 Серегин А. В. 2014: Монархисты–легитимисты и Русский общевоинский союз. *Новый исторический вестник*. № 39 (1.) (http://www.nivestnik.ru/2014_1/6.shtml)

FÓRIS ÁKOS

Szovjet állampolgárok a magyar hadbíróóságok előtt

Tanulmányomban¹ azt a kérdést vizsgálom, hogy szovjet állampolgárok kerülhettek-e vádlottként a magyar tábori bíróságok² elé, s ha igen, milyen ügyekben. Előzetesen meg kell jegyezni, hogy csupán azon eljárásokkal foglalkozom, amelyekben mint terhelték voltak jelen a szovjet polgárok vagy a hadifoglyok, s nem mint tanúk, vagy sértettek. Vizsgálatom alapját a Hadtörténelmi Levéltárban fellelhető tábori bírósági iratanyag, illetve a Honvédelmi Minisztérium 13. (jogi) osztályának iratanyaga adta.³

A nemzetközi jogi háttér lehetővé tette a tábori bíróságok illetékességét a megszállt lakosság felett. Az 1899-es és az 1907-es hágai egyezményeket becikkelyező 1913. évi XLIII. törvény III. részének 43. cikkelye kimondta, hogy „*ha tényleg a megszálló kezébe került a törvényes hatalom, ennek minden tőle függő intézkedést meg kell tennie a végből, hogy amennyire lehetséges, helyreállítsa és biztosítsa a közrendet és a közéletet, még pedig – ha ez elháríthatatlan akadályba nem ütközik – az országban érvényes törvények tiszteletben tartásával.*”⁴ Habár a törvény további megszorításokkal is él a megszálló hatalom működésére vonatkozólag, amint a korabeli szakirodalom megjegyzi, „*az egyezmény szükségességére, a néhány tiltó szabály, a megszállott területek törvényeire és szokásaira való hivatkozás általában a megszálló hatalmat a hatalom gyakorlásában vajmi kevésé korlátozza.*”⁵ Különösen fontos ez a megfontolás a Szovjetunió elleni háború esetén, ugyanis a tengelyhatalmak illegitimnek tekintették

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP–17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² A keleti fronton lévő tábori bíróságok tevékenységére vonatkozólag lásd: Ungváry 2015: 137–148., Vargyai 1981: 372.

³ Ezúton köszönöm Gellért Ádámnak, hogy kutatásaim teljesebbé tétele érdekében anyagait megosztotta velem.

⁴ <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7239>

⁵ Micskey 1942: 171.

a szovjet állam társadalmi és politikai rendszerét, a nemzetközi hadijogi előírásokat pedig érvénytelennek tartották az adott hadszíntérré. Amint egy, a tábori bíróságok számára készített tájékoztató megfogalmazza: „a szoviet [sic!] állami, gazdasági és társadalmi berendezkedése teljesen elüti az Európa kultúr államokétól és hogy a szovjet állam a nemzetközi jognak és különösen a nemzetközi hadijognak szabályait magára nézve kötelezőnek egyáltalában nem tekinti.”⁶ Ennek ellenére a megmaradt – erősen töredékes – iratanyagban csak elvétve található információ a megszállt területen élő lakosok elleni perekéről. Ennek okait két tényezőben találhatjuk.

Egyrészt a lakosság elleni közvetlen megtorlás katonai parancsnoki, és nem hadbíróági vonalon történt. Egy-egy katonai bűncselekményt – partizánharc, szabotázs, kémkedés stb. – az illetékes parancsnok saját hatáskörében megtorolhatott a tábori bíróságok bevonása nélkül. Ezt a jogkört tovább bővítették azzal, hogy a tábori bíróságoknak kiadott utasítás szerint „a hadi szükségjog alapján a parancsnok által tett intézkedések bünvádi eljárás /üldözés/ tárgyává nem tehetők.”⁷ Ez a törekvés a hadijogi szakirodalomban is megjelent, amint az Micskey Kálmán 1942-ben megjelent tanulmányában olvasható: „nézetünk szerint kívánatos volna olyan rendezés, amelynek eredményeként a kijelölt katonai parancsnokok megfelelően kihirdetett rendeletei törvényerejű jogszabályoknak tekintessenek.”⁸

További kutatást igényel annak megválaszolása, hogy a német irányelvek mennyiben befolyásolták a magyar tábori bírások működését.⁹ A német hadbíráskodási gyakorlat említését találhatjuk Goreczky Elemér és társai elleni per során, akik ellen azért indult eljárás, mert egy partizántámadást követően – megtorlásul – egy ukrán rendőrt, egy asszonyt és egy 16 éves fiút agyonlövettek. Arra hivatkozva kérték – sikeresen – az eljárás abbahagyását, hogy „a nevezettek a 2. német h[a]ds[ereg] kötelékében folytatott harcok alkalmával követték el cselekményeiket, a német véderő tagjaival szemben pedig ily cselekmények miatt bünvádi eljárást nem indítanak,”¹⁰

⁶ HL II. 1453. 15. dob. A 2. hadsereg I.c osztály hadinaplójának 172. sz. melléklete. Tájékoztató a tábori bíróságok által követendő irányelvekről; A dokumentumot részben közli: Ungváry 2005: 203–204.

⁷ HL II. 1453. 15. dob. A 2. hadsereg I.c osztály hadinaplójának 172. sz. melléklete. Tájékoztató a tábori bíróságok által követendő irányelvekről.

⁸ Micskey 1942: 172.

⁹ Vö. Ungváry 2015: 139.

¹⁰ HL HM 6069. cs. Eln. 13. 46078/1943. Pro Domo, 1943. június 19.

„így a méltányosság és az egyenlő elbánás szükségessé tenné, hogy a honvédség tagjai is mentesülnének a bünvádi eljárás, illetve súlyos következményei alól. E célból hivatkozom a német véderő parancsnokság főnökének H.Gu. 1942. december hó 16-án kelt 004870/ g.Kds.WFST/Op. /H/. számú tárgyban kiadott parancsára.”¹¹

Másrészt a megszállt területeken a köz- és gazdasági igazgatást a német fél építette ki, így a joghatóságot is elsősorban ezek a szervek gyakorolták. Már 1941 októberében kiadták azt a parancsot, miszerint „a birodalomellenes törekvések és elemek (kommunisták, zsidók és hasonlók) kinyomozása és leküzdése [...] egyedül a biztonsági rendőrség és az SD (tisztogató osztagok) feladatát képzik.”¹² Bevert gyakorlattá vált, hogy amennyiben a magyar fél – elsősorban a tábori csendőrség, vagy a hadosztály I.b (hírszerző és elhárítási) osztálya – nyomozást folytatott, vagy polgári lakosokat gyanúsít talált, azokat vagy a GFP-nek, vagy az SD-nek adták át.¹³

Megjegyzendő, hogy a német fél is elsősorban karhatalmi szerveken keresztül érvényesítette a büntető igazságszolgáltatást.¹⁴ Ennek alapdokumentuma az 1941. május 13-án kiadott *Kriegsgerichtsbarkeitserlass*, amely kimondta a hadbíróságok illetéktelenségét „az ellenséges polgári személyek bűncselekményeivel” szemben, és adott személyekkel szemben bármely tisztt, kollektív büntetések esetén pedig a zászlóaljparancsnokok járhattak el.¹⁵ Ezt megerősíti a Magyar Megszálló Csoport tábori bíróságainak összefoglaló jelentése is, mely szerint a lakosság felett az SS, a hadifoglyok felett pedig a német parancsnokságok látták el a „büntető igazságszolgáltatást”.¹⁶

¹¹ HL HM 6069. cs. Eln. 13. 46078/1943. H.17/43.–27.1.k.ho.táb.bir.43.IV.28. – Goreczky Elemér hadnagy és társai elleni bűnügy. A Goreczky Elemér elleni eljárásról lásd még: Ungváry 2015: 146–147.

¹² HL II. 1458. 1. dob. 2. sz. Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági parancs, 1941. október 13. Lásd még: HL II. 1458. 2. dob. 105. gyalogdandár – 15. sz. bizalmas dandárparancsnoksági parancs, 1942. február 4.

¹³ Lásd például: HL II. 1458. 1. dob. 8. sz. Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági parancs, 1942. január 27.

¹⁴ Ennek kifejtését lásd: Messerschmidt 2005: 279–296.

¹⁵ A *Kriegsgerichtsbarkeitserlass* szövegét lásd: Müller 1991: 132–134. A parancs alkalmazására vonatkozólag lásd: Römer 2008.

¹⁶ HL HM 5167 Eln. 13. 14805/1942. 23/megsz.csop.IV.b.42.II.5. A magyar megszálló csoportparancsnokság tábori bíróságának és az alárendelt dandárparancsnokságok tábori bíróságainak eddig működéséről összefoglaló jelentés.

Az 1941. évi nyári és őszi hadműveletek során a Kárpát-csoport és a Gyorshadtest jóval nagyobb önállósággal rendelkezett a katonai igazgatás megszervezésében, mint a háború későbbi szakaszában a magyar megszálló csapatok. Feltételezhető a polgári lakosság feletti magyar hadbíráskodás, ugyanis egy, a Kárpát-csoport megszálló tevékenységére vonatkozó irányelv kimondta, hogy „*ha bünvádi eljárás tárgyát képező cselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható, az illetékes katonai igazságügyi hatóságnak tényvázlattal együtt kell átadni.*”¹⁷ A Kárpát-csoport, és az I. gyorshadtest parancsnokság tábori bíróságnak szinte alig maradt fenn iratanyaga,¹⁸ így nem lehet megítélni, hogy hány szovjet állampolgár került 1941-ben magyar hadbíráskodás elé. A Honvédelmi Minisztérium 13. (jogi) osztályának anyagában két erre vonatkozó eljárás lelhető fel.¹⁹

Az 1. honvéd lovasdandár tábori bírósága mint rögtönítélő bíróság 1941. augusztus 5-i ítéletében, hűtlenség bűntettében halálra ítélte Havgy Lyuba Stepanovát. Az ítélet szerint egy szovjet őrnagy megbízásának eleget téve egy hídnál számolta az áthaladó magyar és német katonák s járművek számát, mely adatokat a Bugon átkelve kellett volna jelentenie megbízójának. Ugyan az eljárás anyagából csupán az ítélet példánya maradt fenn, a Bugnál letartoztatott nő elleni eljárás valószínűsíthetően koncepciókat tartalmazott. Az elítélés alapjául a vádlott vallomása illetve a katonai szakértő véleménye szolgált, aki megerősítette, hogy a jelzett időben valóban vonultak át a hídon magyar csapatok. Viszont a vádlott „ténybeli beismerésével” kapcsolatban kétségek merülhetnek fel, ugyanis az egyik tényállást arra hivatkozva vontta vissza a vádlott, hogy „*ezt az előkészítő eljárás során a veréstől való félelem hatása alatt vallotta csupán.*”²⁰ Az ítélet kapcsán a minisztérium két kritikát fogalmazott meg. Egyrészt az elítélt életkorára való hivatkozás hiányzik az ítélet szövegéből. Ez azért fontos,

¹⁷ MNL OL K 148 1097. dob. 5367-1941. 1. sz. melléklet a 600/el.n.vkf.kat.közig. 1941. számú rendelethez: Irányelvek a Kárpát-csoport parancsnokság részére az általa megszállott szovjet-orosz területen bevezetett szükségszerű katonai közigazgatás szolgálat ellátásához.

¹⁸ Az I. gyorshadtest parancsnokság tábori bíróságának iratanyagából 4 ügy maradt fenn. In: HL IV. 6. dob.

¹⁹ A kivégzésekről képi forrásokkal is rendelkezünk. Egy, a Gyorshadtest katonái által végrehajtott halálos ítéletről közöl képsorozatot: Ungváry 2005: 177–183.

²⁰ HL HM 4334. cs. Eln. 13. 56354/1941. 1. honvéd lovasdandár parancsnokság tábori bírósága – H 39/41. sz. ítélet. 1941. augusztus 5.

mert a kivégzett nő az ítélet kihirdetésekor 18 éves volt, tehát nem töltötte be a halálbüntetés kiszabásánál szükséges 20. életévét. Így csak az 1930. évi III. tc. 87. §-a tette lehetővé a kivégzést, mely hűtlenség bűntettében függetleníti a büntetés kiszabását a vádlott életkorától. Másrészt az ítélet nem lett végrehajtva 2 órán belül, csupán másnap, amit az indokolt, hogy a kivégzés helyszínéül kiválasztott útkereszteződésben a német csapavonulások nem tették lehetővé a büntetés végrehajtását.²¹

Hasonló ügyet találhatunk az 1. honvéd lovasdandár tábori bírósága H 72/41. sz. eljárása során is. A vád szerint „*Metri Burisovics Chicsinko wiskovajai lakos*” a Dnyeperen átkelve közölte a településen lévő magyar csapatok helyzetét, sőt jelzőrakétákkal jelezte is a célokat a szovjet csapatoknak. A dandár I.b osztálya által kezdeményezett eljárás csupán egy tanút tudott megjelentetni a cselekmény igazolására, s ez a tanú is a bűncselekményről „*csak a község lakóinak szóbeszédjéből szerzett tudomást.*” A vádlott vallomását – miszerint a német hatóságok intézkedéseinek megfelelően az erdőben, vagy a házuk pincéjében töltötte az estéket – végül tíz helyi lakos és egy magyar őrzető is megerősítette, így a bíróság bizonyítékok hiányában a hűtlenség ügyében indított eljárást megszüntette.²²

A Donhoz kivonuló 2. hadsereg esetében egy eljárás iratanyaga maradt fenn. A III. honvéd hadtest parancsnokság tábori bírósága mint rögtönítélő bíróság halálra ítélte és kivégezte a 38. szovjet hadsereg 178. pótezred állományába tartozó „*Pratapopow Ivan Wladimirovics főpolitruk orosz hadifoglyot*” hűtlenség bűntettében. Az ítélet szerint az elítélt „*polgári ruhában a Don partjánál kitelepített lakosság köré ferkőzve, őket szabotázsra és az orvlövészek közé beállításra reábizni törekedett.*”²³ Habár hadifogolyként van megnevezve, kétséges, hogy mint hadifoglyot, vagy mint partizán tevékenységet folytató személyt végezték ki.²⁴ Még ha a magyar csapatok anyagában találhatunk is arra vonatkozó parancsot, ami átjárhatóvá

²¹ HL HM 4334. cs. Eln. 13. 56354/1941. Előadóív.

²² HL HM 4337. cs. Eln. 13. 68291/1941. 1. honvéd lovasdandár parancsnoka - H 72/41. sz. rendelkezés. 1941. szeptember 20.

²³ HL HM 5159. cs. Eln. 13. 50349/1942. – 27136/1942. A Honvéd Vezérkar Főnökének levele a honvédelmi miniszternek Pratapopow Ivan Wladimirovics főpolitruk orosz hadifogolyra kiszabott halálbüntetés tárgyában. Budapest, 1942. szeptember 2.

²⁴ Ezt a bizonytalanságot erősíti, hogy más előadóíven mint polgári személy szerepel a kivégzett neve. Lásd: HL HM 5160. cs. Eln. 13. 55714/1942.

teszi a katona és a partizán fogalmát,²⁵ a kutatás jelenlegi állása szerint a hadifoglyok feletti bíraskodásra nem található információ.²⁶

Egyedüli információnk a 2. hadseregnek a polgári lakosságra vonatkozó ítélkezési gyakorlatáról a háborút követő felelősségre vonási perekből vannak. A Jány Gusztáv elleni per során Babos József arról szólt vallo- másában, hogy kettős bíraskodás folyt a 2. hadsereg hátsó területén, ahol a zsidókra és a partizángyanús személyekre vonatkozólag más rendszabá- lyok érvényesültek.²⁷ Habár Jány a kettősbíráskodás tényét tagadta,²⁸ ezt az eljárásmódot megerősíti a fentebb idézett, „*Tájékoztató a tábori bíró- ságok által követendő irányelvekről*” címet viselő irányelv. Ez a dokumen- tum egyrészt – elsősorban partizánharc során – széles jogköröket adott a parancsnokoknak hadikényszer jogszabályok érvényesítéséhez. Másrészt a munkaszolgálatosokkal szemben a rögtönítélő bíráskodást írta elő.²⁹ A 2. hadsereg I.b osztályának tevékenységére vonatkozó persorozat³⁰ csak érintőlegesen foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a kémelhárítók által elfogott és kihallgatott személyeket milyen jogkör alapján végezték ki. Pomóthy Sándor az alábbi módon mutatta be a 2. hadseregnél szokásos eljárásokat: „*Meg kell mondanom, hogy ezek az ítélethozatalok semmi kül- sőséggel nem bírtak. A gyanúsított, vagy gyanúsítottak kihallgatását veze- tő Ligeti százados,³¹ Bodóky alezredes,³² vagy Ághy alezredes³³ hozták. Az egésznek nem volt bírósági tárgyalás jellege úgy, hogy semmi nem különböz-*

²⁵ Lásd: HL II. 1458. 1. dob. 5. sz. bizalmas Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági pa- rancs. 1941. december 5.

²⁶ Egy, a háború utáni, a 2. hadsereg egyik hadifogolytáborának tisztje ellen folytatott per so- rán ugyan felmerültek kivégzési esetek, viszont tábori bíróságról nem ejtettek szót. Lásd: BFL XXV.4.a 452/1957. Lázár Károly és társai. A német gyakorlatra lásd: Messerschmidt 2005: 313–320.

²⁷ BFL XXV.1.a 2613/1947. 445. Babos József kihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1946. november 19.

²⁸ BFL XXV.1.a 2613/1947. 426. Jány Gusztáv kihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1947. június 2.

²⁹ HL II. 1453. 15. dob. A 2. hadsereg I.c osztály hadinaplójának 172. sz. melléklete. Tájé- koztatás a tábori bíróságok által követendő irányelvekről.

³⁰ BFL XXV.1.a 2691/1947. Pomóthy Sándor; XXV.4.f. 613/1951. Bajcsi József; XXV.4.f. 621/1953. Csuha Klára.

³¹ Ligeti István főhadnagy.

³² Bodóky Károly csendőr alezredes.

³³ Ághy Zoltán csendőr alezredes, a 2. hadsereg karhatalmi előadója.

tette meg a szokványos kihallgatástól. A jelenlévők nem szavaztak a gyanú- sított ügyében, minden a kihallgató előjárótól függött. Én mint jegyzőköny- vezető résztvettem a kihallgatásokon és amikor a kihallgatást vezető szerint az ügy már arra alkalmas volt, az egyszerűen kimondta, hogy ezt az ember szabadon bocsátom, 3 vagy több hónapi börtönre, vagy halálra ítélem.”³⁴

A kutatás jelenlegi állása szerint nem lelhető fel olyan irat, ami rész- letesen szabályozta volna a magyar megszálló csapatok és a megszállt területeken lévő német katonai, gazdasági illetve egyéb igazgatási szer- vek jogköreit. Az igazságügyi szervek kooperációjáról parancs, megál- lapodás nem maradt fenn, csupán közvetett forrásokkal rendelkezünk. A Magyar Megszálló Csoport tábori bíróságának és az alárendelt dan- dárparancsnokságok tábori bíróságának tevékenységét összegző 1942. februári jelentés leszögezte: „*A magyar megszálló csoportparancsnokság tábori bíróság működésének megkezdésekor a német katonai igazságügyi hatóságokkal való szoros együttműködés biztosítása végett az illetékes né- met katonai parancsnokságok vezető hadbíráival az érintkezést felvettem és az időszerű kérdéseket velük megtárgyaltam. E megbeszélések során kitűnt, hogy a megszállt területek polgári lakossága felett a német S.S. alaku- latok, a hadifoglyok felett pedig – a magyar megszálló csoport alakulatai katonai őrizetére bízott orosz hadifoglyok felett is – a német parancsnok- ságok látják el a büntető igazságszolgáltatást. A magyar megszálló csoport alakulatai tehát a polgári lakosságot és a hadifoglyokat illetően a hatósági közeg szerepét töltik be.*”³⁵ 1942. április 26. és május 5. között az OKW, a Wehrmachtführungsstab és a Wehrmachtrechtsabteilung képviselőiből álló bizottság érkezett Budapestre „*a megszállt keleti területeken a m.*

³⁴ BFL XXV.1.a 2691/1947. 42. Pomóthy Sándor kihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1947. augusztus 11. Lásd még BFL XXV.4.f 613/1951. 19. Kivonat a Nb.VII.2315/1947/4.sz. aktájából – Dr. Visegrádi Gyula Bajcsi József 1947. november 11-én megtartott tárgyalása során tett szavazatának.

³⁵ HL HM 5167 Eln. 13. 14805/1942. 23/megsz.csop.IV.b.42.II.5. A magyar megszálló cso- portparancsnokság tábori bíróságának és az alárendelt dandárparancsnokságok tábori bí- róságainak eddig működéséről összefoglaló jelentés. Ugyanezt az állapotot erősíti meg Piri Gábornak, a 121. könnyű hadosztály tábori bírójának háború utáni vallomása is: „*A polgári lakossággal semmiféle kapcsolat nem volt, az ő ügyüket kizárólag a németek intézték.*” In: ÁBTL 3.1.9. V-108920 50. Piri Gábor gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. Kistarcsa, 1953. szeptember 18.

kir. honvédséggel való együttműködéssel kapcsolatos büntetőjogi szabályozás végett”, viszont a tárgyalások pontos menete nem ismert.³⁶

Ennek tükrében tarthatjuk kivételesnek a 105. könnyű hadosztály parancsnokság tábori bírósága által hozott H 293/43. számú ítéletet, melyben két ukrán és egy orosz nemzetiségű nőt is kötél általi halálra ítélték. Az eljárásba a helyi lakosok bevonását valószínűleg az indokolta, hogy a halálra ítélt nők magyar katonákat próbálták a partizánokhoz való átállásra rávenni, így a 32. gyalogezred egyik őrzetőjét is halálra ítélték. A bíróság illetékességét az alábbiakban indokolta az ítélet: „A bűnőség megállapításánál a haditörvényszék figyelembe vette azt a körülményt is, hogy az ukrán lakosság előtt köztudomású, és ezt a német katonai hatóságok is gyakran kihirdetik, hogy a fegyveres erő ellen elkövetett bűncselekményei halálbüntetést vonnak maguk után. Minthogy pedig a 24486/eln 13-1943. H. M. számú rendelet III. pontjának 2. bekezdéséhez képest az országlakosok felett az előbb említett bűncselekmények miatt az az állam intézkedik, melynek védereje őket elfogja, a polgári egyén vádlottakkal szemben is honvéd büntetőbíráskodás illetékessége megállapítható volt.”³⁷

A minisztérium részéről nem tették kifogás tárgyává az ítéletet, csupán – miután a hadosztály parancsnoka kegyelemben részesítette a nőket – a börtönbüntetések kiszabása kapcsán hiányolták az Élt. 70 § 1. bek. használatát.³⁸ A börtönbüntetés kiszabása esetében sajnos nincs információnk arra vonatkozólag, hogy egy, a magyar hadbírók által a megszállt területek lakosára vonatkozó börtönbüntetés milyen büntetőintézményre vonatkozott. Az említett, a megszállt területeken alkalmazandó hadijogra vonatkozó tanulmány ilyen esetekben azt ajánlotta, hogy: „az ellenséges állam területén a hadviselésünk érdekei, avagy a honvédség egyénei ellen a lakosság részéről elkövetett bűncselekmények megtorlásául mindenekfölött olyan büntetési nemeket is alkalmazunk, amelyek azonnal végrehajthatók.”³⁹

A fennmaradt töredékes forrásanyag alapján arra következtethetünk, hogy a keleti fronton lévő magyar alakulatok a lakosság és a hadifoglyok

³⁶ HL HM 4918. cs. Eln. B.Bév. 19656/1942.; 5167. cs. Eln. 13. 23526/1942.

³⁷ HL HM 6069. cs. 59639/eln.13-1943. 105. könnyű hadosztály parancsnokság tábori bíróság H 293/43. sz. ítélet. 1943. július 22. – Az ítéletet közli: Harsányi 1966: 166–175.

³⁸ HL HM 6069. cs. Eln. 13. 59639/1943. Pro Domo, 1943. november 23.

³⁹ Micskey 1942: 172.

elleni büntetőintézkedéseiket a tábori bíróságok bevonása nélkül folytatták le. Erre lehetőséget adtak a hadi szükségjogra vonatkozó irányelvek, illetve az a tény, hogy a lakosság ügyeiben a német hatóságok voltak illetékesek. A meglévő néhány ügy alapján megállapítható, hogy a hűtlenség büntetének 1930-as kiegészítése teremtette meg a jogszabályi hátteret a szovjet állampolgárok elítéléséhez.

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
3.1.9. – Vizsgálati dossziék
Budapest Főváros Levéltára (BFL)
XXV.1.a – Budapesti Népbíróság iratai
XXV.4.a – Fővárosi Bíróság büntetőperes iratai
XXV.4.f – Fővárosi Bíróság TŰK alól kivont perek iratai
Hadtörténelmi Levéltár (HL)
I. 31. – M. kir. Honvédelmi Minisztérium (1919–1945) (HM)
II. 1453. – M. kir. 2. honvéd hadseregparancsnokság
II. 1458. – M. kir. Megszálló Erők Parancsnoksága
IV. – II. világháborús tábori bírósági iratanyag
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
K 148 – Belügyminisztérium elnöki iratai

HIVATKOZOTT IRODALOM

Harsányi János (szerk.) 1966: *Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasizista ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945.* Budapest.
Messerschmidt, Manfred 2005: *Wehrmachtjustiz 1933–1945.* Paderborn, München, Wien, Zürich.
Micskey Kálmán 1942: Katonai hatalom az ellenséges állam területén. *Katonai Szemle* (12.) 7. 169–173.
Müller, Norbert (Hrsg.) 1991: *Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941–1944).* Berlin (Europa unterm Hakenkreuz)
Römer, Felix 2008: „Im alten Deutschland wäre solcher Befehl nicht möglich gewesen“ Rezeption, Adaption und Umsetzung des Kriegsgerichtsbarkeitserlasses im Ostheer 1941/42. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* (56.) 1. 53–99.
Ungváry Krisztián 2015: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény, elbeszélés, utóélet.* Budapest.
Ungváry Krisztián (szerk.) 2005: *A második világháború.* Budapest (Nemzet és emlékezet).
Vargyai Gyula 1981: A vezérkari főnök bíróságának ítélkezési gyakorlata a második világháború időszakában. *Jogtudományi Közöny* (36.) 5. 365–373.